

KÖMIVES KELEMENNÉ MONDÁJA.

(Első közlemény)

Nevezhetném a falba építés *legendájának* is, mert a véletlen több délvidéki népdalt szolgáltatott kezembe s ezen népdalok valamennyijének tárgya egy szerencsétlen nőnek beépítése a falba, azon czélból, hogy a *gonosz lündernek nyujtott ezen áldozat* révén a különben összeomló fal fölépülhessen.

Kelemennét is beépítik a kőmivesek a dévai vár falába az ó-székely népballadában, máskülönben nem tudják a falat megállítani. A tárgy rokonsága tehát kétségtelen.

Hogyan keletkezett ez a rokonság, vagyis hogyan vándorolt a görög-albán nép *hitéhez* tartozó ezen *babonás szokás* a székelyekhez, azt akarom nyomonzni.

1. Hol keletkezett a székely ballada?

Udvarhelyszéknek feje Nyikó menti vidékén, a hol Budai Ilona, Kádár Kata, Bodroginé, Báthory Boldizsár s a székeleységnek többi vadrózsái nyitak.

A székelyeknek nyugati ága ez a költői lelkű nép, azok a »szőke haju, kék szemű,« természetes török-kabar harcosok utódai ott a székelyföld legnyugatibb részén, »kereszturfszékben,« kik, mint ő—zó kiejtésük máig tanusítja, az alföld felől huzódtak a Maros völgyén uj hazájukba.

A székelyek régi bajtársai a magyaroknak; Konstantin császár írja 950 körül (l. Pallas lex.), hogy Azoviában a török vérű kazarok egy ága, a kabarok, a perzsák szomszédjai, csatlakoztak hozzánk; ez lett a nyolczadik törzs; a meghódoltakat előörsi szolgálatra alkalmazták a magyarok; majd, megtelepedvén uj hazájukban, mikor győzelmes csata után a hódítók kiterjesztették az ország határait, ezek védelmét bízták a kipróbált hűségű, vitéz nyolczadik törzsre; régi nevük (kabar) elmosódott s foglalkozásuk után hívták őket sziköl — székelyeknek.

A székelyek (kabar) nemzetiségükkel régen beolvadtak a magyarságba, de műveltségükben máig megőrizték buja földü ázsiai hazájuknak emlékeit. Keletre utalnak: a kapuzatok czifrázatainak perzsa motívumai, az asztalos, szövő-munka virágdíszei (liliom), különösen pedig az a teremtő phantasia, mely a völgyeket, szik-

lákat, barlangokat, várromokat benépesíti a szellemek, tündérek csodás tetteivel s naív hittel csüng a természetten; nemcsak örül neki, hogy kényelmére szolgál, hanem azt hiszi, hogy lelke van.

Kádár Kata keszkenője Gyula Mártonnál megérzi, hogy Katát baj érte; színében vörösre változván, meg is jelenti Gyula Mártonnak. — A »kápóna-virág,« mely Gyula Márton sírján nőtt, megszólal s megátkozza a kegyetlen anyát; a halott Kata megszólal a tóban; az elégett, mészbe kevert, falba rakott Kelemenné szót vált kis fiával stb.

A »Kőmives Kelemenné« című balladát *ugy küldte* valaki Krizának a fejér Nyikó vidékéről, mikor a »Vadrózsák« I. kötetének nyomása már vége felé közeledett, 1863 tájban. (»Kőmives Kelemenné és Budai Ilona még *elég jókor érkezének* meg, hogy az *első asztalnak* legvégén helyet kaphassanak: Kriza, Vadr. 540. l.)

Hogy *ki küldte*, azt Kriza nem említi. Talán az a »fejér nyikói jámbor székely atyafi,« kinek szája után Kriza a Kádár Kata első töredékét még a nyegyvenes évek elején följegyezte (Vadr. 526 l.); vagy ezen vidékre, a fejér Nyikóra való valamely lelkész vagy tanár, a kik Krizának gyűjtés közben segítettek.

Szerzője nincs említve; más okok is a mellett szólnak, hogy *a f. nyikói köznép alkotta ilyenné*, a milyen formában Kriza után bírjuk, — költői egységbe foglalván több külön mondát.

Áttérek e mondákra. Csak még azt említem meg, hogy a fejér Nyikó m. e. 30—35 kilométer hosszú vízecske; nagyjában délnyugati irányu s Sz.-Keresztturnál ömlik a N.-Küküllőbe, ez meg a Marosba.

A f Nyikó völgyében, különösen a folyócska derekától torcolatáig, sűrűn egymás mellé ékelve húzódik meg valami 15 jó magyaros hangzású község, mint: Farkasfalva, Bogárfalva, Szt.-Lélek, Malomfalva, Szt.-Mihály, Demeterfalva, Szt.-Miklós stb.

Érdekes volna tudni, melyikből küldték Krizának »Kőmives Kelemennét.«

2. A székely ballada eredete.

Kisebb-nagyobb terjedelemben hat mondára tagolódik az ószékely ballada, ezek:

- a) A dévai vár csodás építése (Kriza szövegében 1—8. sor.)
- b) A nőégetés (9—16. sor.)
- c) Utazás a négyepejlovas hintón (17—36. sor.)
- d) Kelemen és Kelemenné találkozására (37—58. sor.)
- e) Kelemenné bucsuja (59—76.).
- f) A kis Kelemenfiu sorsa (77—102.).

Ezeknek a kisebb mondáknak taglalása után szólhatunk csak arról, mikor és hogyan keletkezett ez a ballada.

a) A várépítés mondája.

Tizenkét kőmives összetanakodott, hogy fölépíti magas Déva várát »félvéka ezüstér, félvéka aranyér.« Megjelennek »Déva városához« (bejelentik vállalkozásukat?); de a munkában nem haladnak, »a mit raknak délig, leomlik estére, a mit raknak estig, leomlik reggelre.« A díjat érdemes megszolgálni, ha a *varázslat (a fal-beomlás) váltsága* egyikük felesége is. A sors a legjobb módunak, Kelemen pallérnak feleségét hozta oda legelőbb.

Déva, — latinul Decidava — igen régi vár Hunyad megyének körülbelül a közepén, a Maros mentén, tőle délre. Annak a szögletnek t. i., melyet a Cserna a Marossal képez, van egy, a pojána-ruszkai havasok felől kinyúló magaslata (371 méter) trachit kőzetekből. Ezen az emelkedésen épült a vár a *Maros és Cserna völgyben lakó földnépének fékentartására*.

Az alföld szívébe vezető Maros igen fontos közlekedési út. A Cserna-Maros völgyéhez közel északra, mert csak a Maroson kell átmenni, van az aranyat termő érczhegység; sőt az Aranyos foyó, — az Érczhegység északi részén — meg maga a Maros, mely az Aranyost fölveszi s m. e. 2 földrajzi szélességi fok hosszában mossa az érczhegység szikláit — szintén említésre méltó.

A ki csak ur volt Erdélyben, egész 1849-ig, benne ült a dévai várban, mert a fontos vizi utat, az aranybányákat, az aranymosókat innen lehetett hathatósan szemmel tartani. Déva jelentékeny erősség volt még 1849-ben is, mikor árulásból levegőbe röptették (Pallas lex.) A drága kincs, az arany, nemcsak a szegény tizenkét kőmivest bódította el, hogy a feleségöket is készek voltak érte fölládozni; szerette a kincset dák és római, erdélyi vajda és magyar király, a kik a várat egymás után bírták. A várat kellett bírnia, a ki aranyat töretni, aranyat mosatni akart. S hogy a föld népe kísértetbe ne jőjjön az aranyat magának törni vagy mosni, arra valók voltak a várnak rettenetes sziklabörtönei. Nem is derogálhattott senkinek idejét itt tölteni, mert uri társaság örökébe lépett: Ottó magyar király itt volt László vajda foglya, Dobó Miklós családja, az unitárius vallásalapító Dávid, Báthory András is elmélkedtek e falak közt a világ mulandóságáról.

Ily események hatása alatt természetes, hogy a föld népe babonás félelemmel emlegette egész Erdélyben a vajda székhelyét, a dévai várat; azt hitte, tündérek laknak benne, már kinek jók, kinek gonoszak, ki hogy tapasztalta.

A várnak négszerű építéséről tanuskodnak romjai. Legelőbb Decebal lakott itt, dákok királya, tündérek barátja. Őt legyőzte Traianus, övé lett a vár, újra építi. Az Árpádok is fentartották az erősséget. Ez az építmény állott kisebb nagyobb tatarozásokkal, melyek közül legjelentősebb Hunyadi Jánosé, — egész 1800 ig, mikor gr. Mitrovsky erdélyi hadtestparancsnok lerontatja abból az okból, hogy semmi hadi jelentősége nincs: a szomszéd magas-

latokról könnyen megtámadható és vízi uton nem élelmezhető. Romokban hevert 17 évig. I. Ferencz azon vidéken járván feleségestől, igen megtetszett neki a hely; elrendelte restaurálását s e célra 216,000 frtot engedélyezett. 1817—29-ig, tizenkét évig tartott a restaurálás, de a hosszú munka csak husz évig állott épen, 1849-ben, mint említettem, felrobbantották.

Melyik építésre vonatkozik a mi balladánk? ki mondja meg, dák, római vagy árpádkori legendával van-e dolgunk?

Pessimista felfogással a legújabb építésre lehetne utalni, arra, a melyik a jelen század második és harmadik tizedében folyt. A Ferencz által engedélyezett 216,000 frt könnyen megnövekedett a nép szemében félvéka aranyra (15 liter \times 19 kgr. \times 1500 for = 427.500 frt), félvéka ezüstté (= az előbbi összegnek m. e. tizedrésze, kb. 50,000 frt). A nagyítás nem is olyan tulságos, csak m. e. kétszeres. Ez természetesnek látszik másoldalról is. Kriza 1863-ban kap egy balladát a fejér Nyikó mentéről; ettől az évtől elég messze, majdnem félszázadra esik ez az építés (1817—29) is, hogy a historiai tény legendái általánosságig homályosodjék. A »kőmivesek megjelenése« »Déva városához« ekkor m. e. szegődés lenne; a falbeomlás, melynek oka különben sincs megemlítve a székely balladában, ez esetben úgy volna rationalisan értelmezhető, hogy a vízmosta, görgeteg kövek, melyekből a falat rakták, nem tartottak össze, azaz legurultak, nem álltak meg egymáson, mert a szögleteiket lesurolta a víz.

Ámde a dolog nem ilyen egyszerű. Balladánk kerek szerkezetű mű; nincs benne mellékes, vagy fölösleges. 1829 után hogyan lehetett egy nő, középület emelhetése céljából, elevenen megégetni Magyarországon? A boszorkányégetéssel e helyet meg nem magyarázzuk, mert Kőmives Kelemenné jámbor, istenes asszony, ki halála előtt el akar bucsuzni »asszonbarátitól, szép kicsi fiától«; halálkinjait az szaporítja, hogy »a halottnak is hármat harangoznak, ő árva fejének egyet sem kondítanak« Azzal se sokat érünk, ha tudjuk Grimm után (»deutsche Mythol.«), hogy *állatokat* falaztak be épületeikbe a dánok (bárányt az oltár alá; sertést, tyukot a ház alá; vak kutyát az istálló alá stb.) azon hitben, hogy az épületek így tovább tartanak. Sem azzal, ha tekintetbe vesszük, hogy még a jelen század elején is dívott az északeurópai népeknél a befalazás egy szelidebb formája, hogy élő ember helyett symbolikusan egy koporsót raktak körül a fallal s hogy kisgyermeknek való koporsót találtak 1819-ben is a hamburgi várfal lebontásánál, u. ezt a Göttinga melletti Pleisse várnál, a Goslar melletti Insterburgnál. Sőt az is csak ethnographiai érdekesség számba mehet, hogy a nagyrészt *oláhok* által lakott N.-Szeben (itt székel a metropolitájuk) körfalának egyik tornyába befalaztak egy diákokat s hogy Szebenben járta is valamikor ilyen monda. Schuller Károly János, iskolatanácsos, Ferencz-József rend lovagja, a császári tud. akad. levelezőtágya 1858-ban N.-Szebenben kiadott művének »Kloster

Argisch, eine romänische Volkssage« 2. lapján megvetőleg jegyzi meg: »Auch in Hermannstadt *spuckte ehemals* die Sage, in einem Thurm der Ringmauer sei, um ihn fest zu machen, ein Student eingemauert worden.« A monda közlését azonban, bár magyarországi emberre sokkal érdekesebb lett volna a 19. lapon emlegetett magdeburgi Margit mondánál, meg a liebensteini anya történeténél, Schuller óvatosan elmellőzi. E nélkül pedig nem sokat törődhetünk a nagyszabeni mende-mondával. A germán szokásoknak pedig ránk nézve csak ethnographiai jelentősége van, mint említettem; a magdeburgi Margit mondától, vagy a liebensteini anya történetétől nincs összekötő kapocs »Kőmives Kelemennéig.« Azt meg Schuller sem állítja, hogy a hamburgi, pleissei, insterburgi germánok is feldolgozták költőileg azt a komor néphiedelmet, hogy egy nőt kell elevenen befalazni, másképp leomlik a fal. A germán eredetet tehát mindenképp el kell ejtenünk s a déli népeknél puhatalóznunk, a hol vannak ilyen tárgyú népdalok, meg is van »Kőmives Kelemennéig« az összekötő kapocs.

Mert a főntebb érintett rationalis magyarázat sem kielégítő, sok dolog érthetetlen marad. 1829 után vajjon olyan jó dolga volt a kőmivesnéknek, hogy négyepejlovás hintón járhattak? annyi volt az arany-ezüst, hogy vékával mérték?

A kulturszók oly csekély szánuak s a meglevők is olyan régen jöttek használatba, hogy ezektől ugyan az Árpádok korába is bizvást beleillik a székely ballada, annyira nem adnak neki ujkori színezetet. A legjelentősebbek ime: kő, kőmives, vár, város, mész, fal, tűz; kut, kocsis, hintó, harang, véka, kerék; gyász, törvény, egyezés, imádkozás, bucsu, jelenés, istennyila stb.

Ezek mellett erősen meg van győződve a balladát alkotó nép, mint a balladabeli tizenkét kőmives, hogy a falbaépítés varázslat, engesztelőáldozat a gonosz szellemnek, ki az emberek iránti irigységből nem engedi, hogy boldoguljanak; a fal mind addig visszaomlik, míg a mesterek legdrágább kincsüket, feleségüket föl nem áldozzák. S az áldozatra mindegyiknek készen kell lennie, mert a sorsra bízzák, hogy kiét hozza közéjük legelőbb.

A székely ballada ugyan nem motiválja, mért omlik be a fal; azt is képzeletünkre bizza, mért sikerül a falépítés Kelemenné hamvainak a mészbe keverése által.

Hasonló tárgyú balladákkal való egybevetésből azonban kitűnik, hogy a vár gonosz szellemét kellett kiengesztelni.

Vizsgáljuk ezeket egyenként.

a) Uj-görög monda: »Az artai hid«.

Először Ζαμπέλιος közölte »*Άσματα δημοτικά της Ἑλλάδος*« című, 1852-ben, Kerkyrában megjelent népköltési gyűjteményében. Én másodkézből vettem az eredeti szöveget is, német fordítással; Theod. Kind »Anthologie neugriechischer Volkslieder« című gyűjteményéből, mely Lipszében, 1861-ben jelent meg.

Kind ezen művében m. e. 87 uj-görög népdalt mutat be bilinguis (görög-német) szöveggel, magyarázó jegyzetekkel; műfaj szerint így vannak osztályozva: **A'**. Históriai énekek (*Ἱστορικά τραγούδια*); **B'**. Nemzeti dalok (*Τοῦ ἔθνισμοῦ καὶ κλεῖτικὰ τραγούδια*); **Γ'**. Epikus dalok (románcok-balladák. *Πλαστὰ τραγούδια*); **Δ'**. A családi életre vonatkozók (*Οἰκειακὰ καὶ τῆς οἰκογενείας τραγούδια*); **Ε'**. Szerelmi dalok és kesergők (*Ἐρωτικά καὶ μυρολόγια*).

Balladánk a harmadik részből való, a hol XVII. sz. a. »*Ἡ γέφυρα τῆς Ἄρτας*« czímen fordul elő a 90—94. lapon. Rajta kívül még 23 népdal van a csoportban, ilyenféle címekkel: *Τοῦ Διγνῆ, ὁ Ζάχος καὶ ὁ Χάρος, ὁ βόσκος καὶ ἡ λαμνία, ὁ βουροκόλακας, ὁ Δράκων, ὁ Γιάννης καὶ τὸ στοιχεῖον* stb. Digenis, Zachos, Charos v. Charon, Jannis, tengeri tündér, kísértet, sárkány, szörny s más eff. csodás lényekről szóló történetek. »*Πλαστὰ τραγούδια*« kifejezést jobb híján ezzel fordítom: »epikus dalok« (Kíndnél: »Romanzen und Balladen«); *πλαστός, πλάζω*-ból azt jelenti: költött, nem valódi, képzeleti, csodás; e szerint inkább ilyenfélekép hangzanék: »romantikus dalok«. Ezt a műszót azonban a mi költészettanaink nem ismerik, míg az »epikus dalok« kifejezés Greguss-Beóthy által közkeletű lett.

A görög ballada, melynek gyarló fordítását itt bemutatom, 44 soros, versformája az u. n. politikai vers; soronként 15 szótag 4 ütemben (4 | 4 || 4 | 3). rím nélkül. A rím helyett alliterációval gondolatrhythmissal sűrűn találkozunk a költeményben.

- »Negyvenöt volt a mestere, hatvan meg a legénye
S három évig építették az artai kőhidat.
Egész napon rakosgatták, este megint leomlik.
Sopánkodtak a mesterek, a legények jajgattak:
5. »Keservesen megy a dolgunk, gyalázatos egy munka!
Álló napig rakosgatjuk, este megint leomlik!
Vizi tündér megjelentí jobb oldali bolt alól:
»Befalaztok élő embert, akkor ez a kőfal áll;
De ne árvát, ne idegent, nem valami csavargót;
10. Fiatalos feleségét a főpallérmesternek,
Ki késő jön reggelenként, délbe megint késő jön.«
Meghallja ezt a főpallér, alig hallja, elalél.
Mégis küld egy izenetet, fülemile elviszi:
»Későn kelj fel, későn öltözz, a hidhoz is későn jőjj,
15. Későn jőjj el, későn jőjj fel az artai kőhidon.«
Fülemile félreérti, másképp mondja, így viszi:
»Korán kelj föl, korán öltözz, a hidhoz is korán jőjj,
Korán jőjj el, korán jőjj fel az artai kőhidon.«
Fehérporos országuton látni lehet, mint siet.
20. Észreveszi a főpallér, a szíve is elszorul.
Int, köszöntget a jóasszony, jó messziről így kiált:

- »Jó napot, jó egészséget! mesterek és legények!
De mi baja a pallérnak? Olyan igen szomorú.«
»A gyűrűje esett bele itt az első bolt alatt.
25. Ki megyen le? Ki megy bele? Gyűrűjét ki hozza föl?«
»Ejnye mester! ne szomorkodj! lemegyek én, felhozom;
Le is megyek, be is megyek, gyűrűdet is meghozom.«
Belement a szerencsétlen, közepéig eljutott;
»Huzd, galambom, a kötelet, huzhatod a kötelet!
30. Mindenfelé forgolódom, a gyűrűdet nem lelem.«
Egyik fölkap egy kanalat, hoz meszet is a másik,
Pallér maga segédkezik, hengergeti a követ.
»Siralmas sors! Oh Istenem! milyen is a végzetünk!
Két nővérem ugyanígy járt, mindegyikünk így veszett:
35. *Az egyiket a Dunánál, másikát Aolonánál,*
Engem a legifjabbikat az artai híd alatt.
A hogy dobog most a szívem, ez a híd úgy rezegjen;
A hogy omlik le a hajam, bukják úgy, ki átmenjen.«
»Hadd ez átkot, hadd jó asszony, másikat mondj, ne ilyet;
40. Kedves bátyád bukhatik le, ő jön erre, úgy lehet.«
Másat mondott, változtatott, az a másik ilyen volt:
»Érczé fagyott már a szívem, érczé legyen ez a híd!
Érczé lesz már a hajam is, ércz legyen az utas is!
Kedves bátyám! idegenből soha erre ne kerülj.« —

A ballada *meséje* a következő négy részből áll: I. A fal-beomlás, melynek váltsága a tündér szavai szerint: a főpallér neje-nek befalazása (1—11 sor). — II. A főpallér izenete nejehez a fülemilével (12—18). — III. A gyűrű meséje (19—32). — IV. Az átok (33—44).

A cselekvény *színhelye* Arta, görög város hídjá a hasonnevű folyón, közel a torkolatához, kb. a 39. szél. fok alatt Arta tartományban. A tartomány egész nyugati oldalával határos Skutari török vilajetttel, melyben legnevezetesebb hely Skutari, az albánok érdekes fővárosa. A hídon tehát, melyet római korból valónak is írnak némelyek (Sipulusz a Budapesti Hírlap 1897 decz. 18. számának tárczájában »Az artai híd«) görög földről közvetlenül török, illetve albán földre lépünk. A heteriák által felbujtott szabad csapatok ezen a hídon keresztül rontottak be az 1897 év tavaszán a török területre, a mit a szultán casus bellinek tekintett.

Érdekes curiosum a Duna említése, görög költeményben (*»τὸ Δουναπὶ«* a 35. sorban); ott, a Dunánál, hasonló tragoedia játszódtott le a pallérné nénjével; s mivel míg egy nővérük járt így Avlonánál (több, *völgyben* épült város neve Albániában), bizonyosnak állíthatjuk, hogy a görög ballada, mint valami egészen közönséges eljárásra utal a nőbefalazás szokására.

A szereplő *személyek*: a ballada hőse a pallér felesége; továbbá: a főpallér, a kómivesek, a vízi tündér, a levélvivő, tehát

személyesített fülemile; érintve van még a pallérné két nővére és bátyja. A három első (a pallérné, a pallér és a kőmivesek), a főszemély; a többiek (a tündér, a fülemile és a pallérné rokonsága) úgyesen alkalmazott episodikus alakok.

A pallérné bátyja idegenben van; talán maga a pallérné is idegenből került Artába. A ballada 7-ik sorában ugyan azt kívánja a vízi tündér, hogy »... ne idegent« — áldozzanak föl neki; azonban a három nővér mindegyike másfelé szakadt (Artába, a Dunához, Avlonába), talán elrabolatott, mint a déli népeknél szokás, feleségül. A pallérné, férje után, már artai honos; azért származhatott idegenből.

Ezen mellékszemélyek idegen származását azért emlegetem, mert a következőkben tárgyalandó alban monda mintha ezt a supponált motivumot, az *idegen származást* fejlesztette volna tovább: a montenegrói testvérek *idegenbe*, Athenbe mennek mind a hárman feleségért.

A szereplők *jellemét* vizsgálva, azt találjuk, hogy a *pallérné* vesztét urához való ragaszkodása, általában az emberekben való bizalma okozza; végzete volt, hogy őt is befalazzák elevenen, mint két nővérét; a görög tragikusokból, meg Herodotosból is jól ismert *ὑβρις*, az emberi elbizakodottság — elégszer van balladánkban is metsző ironiával haszontalan öröklődésnek föltüntetve (a pallérné siet urához, ki őt épen most távol akarná tartani; leszáll a gyűrűt keresni, holott semmiféle gyűrű nem esett a boltozat alá; férjéhez folyamodik segítségért, mikor az már követ hengerget a befalazáshoz stb.): még olyan, emberi felfogás szerint nemes erkölcsi tulajdonságok is, mint a hitvesi szeretet, az emberekben való bizalom — vesztét okozzák tulajdonosának; az ember semmivé törpül, a végzet (a homerosi *νηξ*, uj-görög *Χάρις*) összetöri az (erkölcsi) erejében elbizakodót; hiábavaló az emberi igyekezet, csak a vaksors uralkodik a világon (v. ö. Elektra, Oedipus stb. tragikumával). Legjobb az emberre: megadni magát a végzetnek; ez a tanulság a pallérné esetéből, a mi egyuttal a ballada *alapeszméje* is. Ez mindenesetre komor, pessimista világnézet a népballadában, de semmi esetre sem ujkori fejlemény a görögöknél, mert nemcsak a tragikusoknál, de a történetíróknál (Herodotos) és bölcselőknél (Plato) is találkozunk vele. Inkább a korunkbeli buddhizmus, nihilizmus, fatalizmus lehet a görög világnézet modern fejleménye.

A *főpallér* bűne (*ὑβρις*), hogy nejt meg akarja menteni, holott egy szellem jelentette ki, hogy egyedül ez lehet a váltság díja; bűnhődése (*ἐπιπνεύα*), hogy kábultságában tiltakozni sem mer a gyűrűkeresés czudarul koholt ürügye ellen; már csak eleven gép, vak eszköz a könyörtelen mivesek kezében: mintha nem is az ő neje esdekelne hozzá bizalommal, maga is követ hord befalazásához.

A *kőmivesek* a tündér kedve szerinti emberek: megfogadják

szavát, kiméletlenek a végrehajtásában, félretesznek minden emberi indulatot, a hiszékeny asszonynak igazi görög fufanggal kikölnak egy mesét a gyűrűről: hogy törbe ejtsék, meghunyászkodni (könyörögni) is képesek, csak czélt érjenek; kegyetlenül kihasználják a főpallér bódultságát is: vele magával hordatják a követ felesége befalazásához, mikor észreveszik, hogy a gyűrűkeresés ürügye ellen sem mer vagy nem képes tiltakozni.

A *vizi tündér* költi fel a kőművesek nemtelen szenvedélyét: csak ugy készülhetnek el munkájukkal, ha a pallérnét befalazzák. E gonosz széndéku tündér tehát az irigy istenek (Herodotosi felfogás) képviselője. Azért legyen éppen a kőművesné az áldozat, mert »későn jön reggelenként, délbe megint későn jön.« A durvalakú, korlátolt műveltségű kőművesek készséges szolgálivá szegődnek; a *fülemile* (igen gyakori motívum a szerelmi dalokban) szinte az ő malmára hajtja a vizet, mikor álnokul sicteti a pallérnét, a helyett, hogy az izenet szerint visszatartaná.

Összeütköznek tehát a következő *motivumok*: egyrésről a hitvesi vonzalom, az emberek igazlelkűségében való bizalom, — másrésről a kajánság, kiméletlen kegyetlenség, a szolgálakú engedelmesség; s bukk — az előbbi.

A heros, a sorsával részvétet keltő jellem a pallér felesége; a férfi gyöngeségét sajnáljuk, de alig tudjuk megbecsülni, a ki eszköz a sajátmaga megbüntetésére. Olyan átmeneti karakter a főpallér, a ki nemcsak nem mer többé dacolni a tündérrel, hanem, mint a ki belátta hibáját, s jóvá akarja tenni, kiméletlen ő is utójára — saját felesége élete iránt.

A görög ballada episodjai (fülemile mint hirtívő; a gyűrűkeresés ürügye), meg a főmozgató motívum: a tündér kívánsága, — nem kerültek bele a székelly balladába, pedig helyük volna benne (oka lehetne pl. Kelemennének az urához menni; oka lehetne a falbeomlásnak).

Belekerült azonban a három főszemély, kik közül a heroikus nő rokonszenves jellemét ugyszólva változtatás nélkül vette át; a főpallér pulya emberből férfivá lett, a ki, ha már meg kell lenni, komoly elszántsággal akar hirtelen tulesni a nagy bajon. A korlátolt kőművesek ugyanilyenek »Kőműves Kelemennében« is.

A hasonlójellemű személyeken kívül azonban, s ez a legfontosabb, azonos motívumokból fejlődik a cselekvény is, a mi nem lehet pusztá véletlenség.

Ezért talán nem lesz fölösleges figyelembe venni azokat a népdalokat, melyek a görög mondát eljuttatták a székellyekhez.

β) Albán és szerb monda Skutari alapításáról.

Az albán monda tartalmát is Kind közli már idézett művének 205—6 lapján, s hozzáteszi: »das man noch bis in die neueste Zeit in Skutari hat singen hören können« (Kind ezt

1861-ben mondja, a mikor munkája megjelent, 2 évvel a Kriza gyűjteményének, a »Vadrózsáknak« kiadása előtt).

Kind prózában közli azt a szöveget, melynek fordítását, lényegtelen változtatással, itt közlöm. Így is látható a költeménynek sovány alakításu meséje, cselekvénye.

II. »Isteni szózat rendelte el Skutari alapítását. A sors istennője fölhitte három testvért (Skand, Ali és Amska), kik a »fekete hegyekben« (Montenegro) laktak, hogy Athénbe (Sethiniah) menjenek feleséget keresni; tanulják ki a vidék nyelvét, szokásait s hazatérvén, építsék föl Skutarit, keleti partján annak a tónak, melyet az istennő megjelöl s erre a helyre telepítsék a környék összes lakosait.

Falhuzás közben hallatszott egy fensőbb szózat, hogy csak úgy tart Skutari örökké, akkor áll meg az ellenség előtt s nem lesznek lakói rabokká, ha befalazzák a három testvér egyikének nejét, a ki már anya.

I. Sorsot huztak; Skand nejét, Eucharist kellett befalazni; de, hogy nem rég született csecsemőjét ne kelljen az anyatejtől elválasztani, hosszú csövet csináltak kecskebőrből s egyik végét a nő emlőjéhez illesztették. Így szophatott külső végén a csecsemő anyatejet.

Két évig tartott ez az állapot s a fal elkészült. Mikor a gyermeket elválasztották, nem szívárgott több langyos anyatej a csövön, hanem, csodálatos módon, tiszta édes víz, a milyen most is kibugyog; a jó szellemek hát forrássá változtatták az önfeláldozó anyát; a forrásnak pedig, mint az albán dalnokok mondogatják, csodás ereje van; gyakran keresnek benne gyógyulást a szoptató anyák.

A vila (villi?) — gonosz szellem szakgatta hát le a falakat, ezt kellett az áldozattal kiengesztelni.«

Ennyi az albán népdal *tartalma*, melynek eleje (II.) a minket közelebről érdeklő várépítés, vége pedig (I.) egy helyi rege, a meleg forrás apotheosisa.

Személyei: Skand (a görög ballada pallérja); Sk. neje, a ki már anya, Eucharis (a pallérné); isteni szózat a »fekete hegyekben« és a Skutari tó partján (megfelel neki a vízi tündér a görög balladában); a nagyszámu kőmíves mesterről, legalább ez a vázlat, nem tud; e helyett azonban megvan a hármasszámú rokonság (a három nővér és fivérük a görög balladában = a három testvér, Skand, Ali és Amska, illetve ezek nejei meg a hősnőnek, Eucharisnak kis fia).

A *cselekvényt* itt is a gonosz tündér indítja meg, kijelentvén a város-alapító testvéreknek, hogy Skutari falai csak úgy fognak szilárdan állni, ha egyikük nejét, a ki már anya, befalazzák. Az embertelenséget azzal tetézi, hogy a nő *anya* is legyen.

Ez utóbbi motívum képezte hihetőleg azt a magot, melyhez a várépítés görög eredetű mondája kapcsolódott; Skutari vidékén

sok a meleg forrás, ezek eredetét akarta eszmélni a nép, mikor a várépítésnek idegen indítéku mondáját megoldotta ezzel a helyi regével.

Eucharis és fia voltak ennek a regének személyei. Az a ház be van falazva, két évig szoptatja kis fiát szatán megdicsőül: áldásos meleg forrássá lesz.

A görög balladával való kapcsolatot is jelzi az albán népdal: a három montenegrói testvér Sethiniáiba — Athénbe megy házasodni, onnan való Eucharis! Athénben megtanulják a vidék *nyelvét*, szokásait.

Ez a görög ballada elemzésénél említett idegenből származás motivuma, tovább fejlesztve.

A görög balladának még a következő motivumai kerültek az albán népdalba: 1. a *tündér* mondja meg a falépítés váltságát; 2. az áldozat *nő* legyen; sorshuzás döntse el, ki legyen ez a nő.

Hogy ez a nő *anya*, a ki szoptat, ez volt a helyi rege; hogy a nő messzi földről való, görög, ez is összekötő kapocs a helyi és az idegen monda közt.

Az albán népdal gyarló költemény; az átvett cselekvény sovány; a szórakoztató, kiengesztelő episodoktól letarolt; a motívumok nem fejlődnek tovább csak a kegyetlenségben, nem a költőiségben; a helyi rege is, bár méltányolható jóakarattal, trivialis témát színez. A következő népdalok különösen ebben a tekintetben szárnyalják túl az albánt, hogy igaz részvétet tudnak kelteni az áldozat iránt, tehát költőibbek.

Skutari, melyet a Kr. u. 2. században a rómaiak is erődítvénynek használtak, az Arta tartomány nyolc határos Albániának északi részén fekszik, 42° alatt, a hasonnevű, tekintélyes tó partján. (A tó keleti oldalán ömlik a tengerbe a szerb népdalban említett Bojana folyó). — Albániának különösen déli részén sok tó, mocsár, vízfénék van, melyek miatt éghajlata egészségtelen. Azért tartja fenn a tündér a tó megjelölésének jogát is a maga számára.

A szerb népdal »Skodra (Skadar — Skutari) várának építéséről« eredetileg Vuk Stephanovits Karadsity szerb népköltési gyűjteményében van közölve, melyből 1814—36-ig négy kötet jelent meg Bécsben és Lipcsében (L. Székács József, »Szerb népdalok és hősrégék« — Olcsó Ktár, 229. sz. — 6—7. lapját).

Ebből a gyűjteményből két kt. anthológiát fordított Talvj (Therese Jakob) »Volkslieder der Serben« című alatt. Új kiadása Lipcsében, 1853-ban (L. Kind id. műve 206. lapját).

A költemény, mint ezt Moór Péter, zágrábi ref. táborigyelmező ur szíves közléséből (ki nekem a magyarra való fordítást is megígérte), tudom, 242 versszakból áll, tehát terjedelmes munka, valószínűleg románczok sorozata; legalább az a két töredék, melyet ismerek (a 4 utolsó sor Kindnél, id. műve 206. lapján és 127 sor

Schuller már idézett műve 14—17. lapján; mindkét töredék Talvj fordításából való), határozottan románcz-színetezű.

Talvj fordítása (az eredeti szöveghez még nem juthattam) verses; mértéke: (4 | 4 | 2), 10 szótag, három ütemben, páros rímmel. Kérdés, ilyen-e az eredeti is?

A hosszabb töredék tartalma a következő:

»Három éve építik már Skodra várát s még az alappal se készek, mert a mit nappal raktak, éjjel ledöntötte a vila (vili?) A harmadik évben megjelenti a hegységből a vila: »Vukasin Király! hiába pazarlod a kincsedet; még az alap se készülhet el, míg nem találsz két szerető testvért s ezeket be nem falaztad. Stojan és Stojana (stojiti = áll, tart, sto, stare) legyen a nevük«. — Vukasin nem talál ilyen testvéreket. Megint szólt a szellem: »Hárman vagytok testvérek; mindegyik feleséges »kinek felesége reggel legelébb viszi az ételt a Bojana partra a munkásoknak, be kell falazni s a kő összetart«. Vukasim megeskette két testvérét, hogy nem árulják el otthon a titkot, de a véletlenre bízzák a döntést.

Két testvér (Vukasin és Ugijisa) megszegi az esküt; a legifjabb, Gojko, betartja.

Reggel kimegy a három testvér a Bojanához. Gojko nejének egy hónapos fiacskája van; anyja, kiméletből, ki akarja vinni az ebédet; a feleség szégyeli a segítséget igénybevenni, maga viszi ki. — Gojko hevesen összezúkolja nejét; »Hát ide mért jöttél a veszedelmedre? Ki szoptatja, ki fürösztí majd a kis fiut?« — Gojko szól a pallérnak, a pallér a 300 munkásnak. A menyecske tréfát gyanít, mikor körül kezdik rakni fával, kővel — egész térdig. A munka halad, a nő mosolyog. Berakják csipőig; sírni kezd, könyörög sógorainak: »Ne hagyjatok ilyen fiatalon!« Hasztalan. Majd az urának: »Ne hagyj elvesznem ilyen kegyetlenül! menjünk anyámhoz, elég gazdag ő, vehetsz rabot vagy rabnőt, azt befalazhatják«. Ez is hasztalan volt. A pallérhoz fordul: »Hagyj legalább a mellemnél nyílást, hogy a kis fiamat megszoptathassam: hagyj a szememnél, hogy ellássak udvarunkra, mikor kis fiamat hozzák s utána nézhessek«. A pallér könyörületes szívé volt, teljesítette kívánságát.

Igy készült el a vár; szoptatni hozzák a csecsemőt, egy hétig nem bocsátja el magától, — ekkor elnémul, de a gyermekét egy évig táplálja. Most is e forráshoz járnak a szenvedő anyák«.

A *személyek* száma ebben a töredékben is hárommal több, mint az albán mondában, t. i. említve van a várost építő 300 kőmives, az építést vezető könyörületes pallér és Gojko anyó-a. A többi személy u. az, mint az albán népdalban (I. Az építető Vukasim király és testvérei, Ugijisa és Gojko = az albán mondabeli Skand, Ali és Amska. — II. Gojko neje és egy hónapos fia = Eucharis

és csecsemője — III. Az erdei tündér = a »montenegrói« hegyi tündérrel, ki szintén kétszer avatkozik a cselekvénybe).

A monda *kerete*, hogy király építteti Skodra várát a Bojana partján (albán motívum).

A szörnyű *cselekvényt* a gonosz indulatú erdei tündér indítja meg (görög és albán motívum).

A *válságra* szánt nő, anya itt is, kinek kis fia van, mint az albán mondában; de az albán helyi rege megbővült a rokonszenves anyóssal.

A városalapító testvérek *jelleme* egyéni színezetű lett; míg az albán mondában csak a tündér rendeletének engedelmes végrehajtói, a szerb Gojko áldozatra kész, szavatartó, hitvesét szerető, (mint a görög ballada főpallérja, vagy még inkább mint Kelemen kómivés); a másik két testvér és a 300 kómivés könyörtelen (mint a görög balladában), szószegő (a görög balladában furfangosak a mivések), a gonosz indulatú tündér céljainak készséges szolgája.

Az építő pallér a mindenkép száraz albán népdalból hiányzik, a görög balladában megvan; jellemét a lehetőségig rokonszenvesse fejlesztette a szerb nép.

A szelídítésre irányzott törekvés a szerb népdalban az is, hogy a tündér kétféle tanácsot ad s az első válság, mondhatni, nem oly kegyetlen: egy nő és egy *férfi*, nem egy anya és *csecsemője*, biztosítja a falak fölépítését.

Gojko anyósának *vállalkozása*, hogy ő viszi ki a férjnek az ebédet a Bojanához, *peripetia* — fordulat a tragikus cselekvényben: ha az öreg nő megy ki, Gojko neje, arra a napra legalább, megszabadul. Az igazság érdekében meg kell jegyezni, hogy a tündér első tanácsa nem teljesíthető; G. neje is szegényleni anyja szolgálatát elfogadni — az epizodok tehát terhelik a cselekvényt: hátráltatják és semmiben sem képesek megakadályozni. De a szerb nép erkölcsi felfogása előtt, mely nem hagyhatta szó nélkül a vandalizmust, tisztelettel hajlunk meg.

Hogy a pallér, meg az építető nem egy személy, ez a legerősebb bizonyíték arra, hogy a szerbek az albán és görög mondát forrasztották egybe. A henye személyek kimaradtak a székegy balladából, mindenesetre a szerkezet előnyére.

Hogy Skodra és nem Arta építéséről dalolnak a szerbek, annak oka a többek közt az is lehet, hogy Sk. közelebb van a szerbekhez Artánál s helyi jelentősége is szembetűnőbb gyógyforrásai miatt.

γ) Oláh mondák »az argisi zárdatemplom építéséről.«

Három változatát bírom e mondáknak, egy ezek közül oláhországi, kettő erdélyi.

Az oláhországit először közölte B. Alexandri kiváló román költő és politikus 1852—53-ban Jassiban megjelent népköltési gyűj-

teményében. Én másodkézből vettem, J. K. Schuller broschurejéből »Kloster Argisch« N.-Szeben, 1858. Theod. Steinhausen (oláh szöveg német fordítással).

A kis füzet mindössze 21 lapos, benne van mindhárom változat; közli az artai görög mondát is (13. l.) Grimm után, helytelenül; továbbá a szerb mondát Skodra várának építéséről (14—17.); végül egy hasonló tárgyú magdeburgi és liebensteini mondát (19—20. l.)

Alexandri szövegét balladának írják. 359 rövid sor a terjedelme: soronként két ütem (4 | 3 vagy 3 | 3), rendszeren páros rímmel. Öt részben mondja el a következő mesét:

»I. Negru vajda [= Radul Negru — fekete Rudolf, fogarasi és omlasi knéz, 1290-ben átmegy a határhegységen, az Olt és Duna közt építi Kimpoling és Argis városát, megalapítja (?) az oláh herczegséget (Ungrovlachia?). Székhelyét áttette idővel Argisba] helyet keres a kőművesekkel (10 legény + 9 mester + Manuel a pallér) az Argis partján a zárdatemplom számára. Egy feléjük kerülő pásztorfiu felhívja figyelmüket egy félbemaradt épületre, hova csak a kutyák gyülekeznek vonítani. A vajda, nevének dicsőségére, ezt az épületet akarja befejeztetni. Kiadja a kőműveseknek a parancsot: éjjel-nappal dolgozzanak a zárdán; ne legyen ahhoz fogható az egész világon, különben elevenen befalazza őket.

II. Kimérik a helyet, rakják is a falat; de a mit nappal raknak, éjjel összeomlik, mindennap; a vajda dühös, fenyegetőzik, a kőművesek félve dolgoznak. Manuel pallér álmot lát: azt mondja neki egy fensőbb szózat, hogy a fal mindaddig beomlik, míg be nem falazzák azt a nőt, ki másnap legelőbb jön közéjük az étellel. A kőművesek megesküsznek, hogy befalazzák, akár neje, akár nővére lesz valamelyiküknek; így jutnak kincshez, dicsőséghez.

III. Megvirrad. A pallér kitekint s látja ifju szép nejét jönni. Szívdobogást kap a fájdalomtól s imádkozni kezd: Uram! adj esőt, hogy a patak megdagadjon s feleségemet visszatértse. Az ima hatásos; megered a zápor, megdagad a patak, de neje keresztül lábolja. Megint imádkozik: adj Uram olyan zivatart, mely a fákat szakgatja, a sziklákat tördeli; térítse vissza feleségemet. A kitörő vihar se téríti vissza a hű nőt.

IV. A kilencz mester megőrül, csak Manuel busul. Megcsokolja nejét, aztán ölbe kapja s fölviszi a falra. Ott addig áltatja, hogy tréfa az egész, míg a fal bokájáig, czombjáig, csipejáig, melléig ér. A hű nő állja ezt; bátortalanul szabódik a furcsa tréfa ellen. Manuel szóftan, a fal gyorsan elfödi a nő szemét, fejét; elhaló hangon nyögi: végem van Manuel, agyonszorít a fal.

V. Negru vajda járkal az Argis partján. Imádkozni készül az új templomba, melynek párja nincsen. Odaér, elbámul: »ugyan ti mesterek, esküdjetek meg, tudnátok-e ennél szebbet építeni?« »Nagy mesterek vagyunk, a te dicsőségedre ennél még különbet is,« szóltak a mesterek a templomtetőről. A vajda elgondolkozott;

gonosz ötlete támadt, elhordatta hirtelen a lábtókat, állványokat, s a tiz mester fennrekedt a templom tetején. De nem jönnek zavarba; zszindelyből szárnyat faragnak, felkötik s nekilendülnek. Bizony, leestek, kővé is váltak, még le se értek. — Manuel pallér is neki készülődik; mintha fuldoklik valaki, megszólal alatta szerelmes hitvese: »Édes Manuelem, a fal agyonszorít, bezuzza mellemet, kioltja életemet.« Manuel megszédül, forog vele a föld, lebukik. A hova lebukott, onnan forrás fakadt; az ize sós a keserves könyektől.«

Az erdélyi oláh mondának szövegét *br. Schaguna* n.-szebeni oláh érsek közölte Schullerrel. Ebben a változatban egy »árnyék-árus« szerepel. Van egy léczze. Mikor a mesterek jelentik, hogy kiszemelték az épület helyét, kezébe veszi a léczet s megméri vele a legelső ember árnyékát, kivel találkozik. Ezt a léczet falazzák be a mesterek; a kinek »árnyékát megmérte,« meghal három hét alatt, de előre nem sejtí, nem is szenved.

Az argisi oláh mondának másik változata a gr. *Coronini* féle fényképekhez tartozó lithographiai értekezéséből való. Gr. Coronini t. i. azalatt, míg az osztrák hadsereg megszállva tartotta Oláhországot, fényképeket készítettett az argisi kolostorról; u. ekkor a cs. kir. kormány egy felügyelőt és egy segédmérnököt rendelt ki a kolostorba.

A *br. Schaguna* és a *Coronini* féle változatban Argist Neagu, 1515—1518. oláh vajda alapítja. Ez a Neagu a bessarabiai házból származott, tanítványa volt a kegyes István patriarchának († 1504), a ki konstantinápolyból száműzve, Radul vajdához menekült. A szigoru erkölcsű Istvánt bevádolták a bojárok a fejedelemségnél, mire István fogságba kerül, hol is Neagu visel rá gondot titokban.

A pallér neve mindkettőben Manuel, neje a fölzakiatott kincsvágy áldozata; a kőművesek kővé változnak, — ez a darab vége; a *br. Schaguna*-féle szöveg nem tud a repülésről, a kőművesek éhen halnak; a *Coronini* féleben Manuel lebukása helyén forrás takad s a kut helye máig *Manuel kutja*.

Érdekes találkozás még a két változatban a kettős jelenés. Egyik tudtuladja Manuelnek, hogy kapzsóságának legdrágább kincse esik áldozatul; a másik kijelöli az áldozatot azon nő személyében, a ki legelőbb jelenik meg a kőművesek közt.

Az erdélyi változat így adja elő a legendát (*Schuller* 18—19. l.):

Manuel hazajárt a munkából; felesége kérlelte, hagyja azt a vállalatot, elég jómóduak, ne akarjon több kincset. Lám, a kis fiu is milyen szép, ne hagyja el. »De a dicsőség, a dicsőség«, felelte Manuel s távozott bucsu nélkül. Közel az építkezéshez bagoly szállt a fára, a földből előtűnt egy szellem. Megigéri az épület befejezését, ha Manuel megesküszik, hogy a legelső nőt, ki köztük megjelenik, befalazzák. Az eskü után eltűnik a szellem. Megvirrad. Manuel jó kedvű, kibeszéli a jelenséget a munkásoknak; ezek

hazaizennek, hogy nejeiket visszatartsák; de Manuel annyira szó-rakozott, hogy enni is elfelejt hazamenni. Ezért hozza ki neje az ebédet, mikor aztán végeznek vele a kőművesek.

Alexandri szövege legköltőibb; a Coronini félének historiai becse van (az argisi templomra vésett 1517, Neagu vajdától, a zárda patronusától származik), — legérdekesebb mégis a br. Schaguna-féle, mert a nő-befalazás legendája ezzel eljutott N-Szebenbe, Erdélybe.

Alexandrinál a következő *személyek* vannak: Negru, vajda a 13. században; a kőművesek, tíz legény, kilencz mester és Manuel pallér; a pásztorfiu; egy fensőbb *szózat* és M. pallér neje.

A mese *kerete*: Az Argis folyó partján zárdatemplomot építet a dicsszomjas *vajda*, kinek nevéhez fűzik az oláhok Ungrovlachia megalapítását is. A vajda féktelenül nagyravágyó, a templom az ő dicsőségét hirdesse örökké, ne legyen ahhoz fogható; mikor a falbeomlás akadályozza akarata teljesülését, a kőművesekre gyanakszik s elevenen akarja befalaztatni valamennyit; mikor gyönyörködni készül alkotásán s a badar kőművesek nagyra vannak, hogy az ő dicsőségére még jobban is meg tudnák magukat erőltetni, — ezt szerződésszegésnek tekinti s elveszi alóluk a lábtókat, állványokat, hogy le ne jöhessenek.

A vajda kitünő jellem, középkori autokrata, föltétlen engedelmességet kíván azoktól, kiket királyilag fizet; másrészt az igazságszolgáltatás büntető korbácsát suhogtatja meg a husz kőműves fölött, a kik, elvetemültségükben, készek voltak nejuktól megválni, csak elkészülhessenek vállalkozásukkal.

A *tündér* jelzi a váltásdíját Manuelnek, álmában. A váltáságról semmit se tud a vajda; a *mesterek* kapnak rajta, kárörömmel szorgadják Manuel nejét s falazzák be. Hízelegnek Negrunak — fent szorulnak a zárda tetején; dőreségükben repülve akarnak lejutni — kővé válnak (szélhűdés éri őket). A hízélgés oláh todalék a vándormondában.

Ilyen növedék a mondán a pásztorfiu is: a nép tipikus foglalkozását, a pásztorzkodást beviszi a költészetbe is.

A *pallér*, Manuel látja az álmot, neki jelenti a tündér, tőle függ az épület befejezése. Botorságában megesketi a műveseket, hogy az álomról nem szólnak otthon s elfeledkeznek arról, hogy a sors őt is találhatja. Buzgó imádságáért csodát is tesz az Úr kétszer: záporosót, vihart támaszt. De a sors ennek daczára beteljesedik. Manuel sajnálja nejét, de a sorssal nem mer szembeszállni; ámitni is képes: fölviszi karjaiban a falra, mintha csak tréfából. Mikor Negru elhordatván a falakat, a kőműveseket repülni készítette az életösztön, Manuel hallucinálni kezd: nejének halalhörgését hallja, — leszédül s ő is szörnyet hal.

Manuel jelleme sokoldalú (botorság, buzgóság, szerelem, áltatás, lemondás) s nagy virtuositással van kidolgozva a nehéz probléma, különösen a kifejlet: ő a vezér, ő látja a mentő álmot

mikor a többi mives repül, ő még okosabb módján a menekvésnek töri az esztét; a rémlátványra (a repülő, kővé váló mivesek) — rémlátása van (nejét hörögni képzele), ettől megszedül s lebukik, — keserű forrás fakad a helyén (v. ö. Skutari meleg forrás az albán és szerb mondában).

Manuel neje a megdagadt patakon keresztül, a nagy zivatarban is eljut urához; gyámoltalan (szabódása, férjéhez való sóhaja); befalazása után is férjének panaszkodik. Különben hű, engedelmes nő, a ki, csakhogy férje rendelkezését át ne hágja, harczra kel az elemekkel. Nőiségében heroikus és teljes részvétünkre méltó, eszményi alak. Ugy látszik, fogalma sincs sem ura vállalatának, sem a saját vállalkozásának horderejéről; a monda legalább nem említi.

Ebben is vannak *romantikus* részletek, mint a szerb mondában: a mire különben már a görög ballada keretében is volt alkalom (pl. a falépítés többször félbeszakadt s ujrakezdett munkája; a gyűrűkeresés; a pallérné szóváltása a mesterekkel, mikor észrevette, mi lesz vele stb.).

Nem hiányzik ez a székely balladából sem, pl. az utazás hosszas elbeszélése; az apa és fia beszélgetése stb. De a beépítés maga, bár trivialis, mindegyiknél megvan és pedig bőven színezve, csak a székely ballada mellőzte. A székely nép finom műérzéke észrevette, hogy fölösleges a különben is erkölcsháborító tárgynak rémségét tovább fokozni, hisz nem vérszopó vad, nem a kínládásban kéjesen gyönyörködő bestia a publikum.

Megvan a pessimismus, ironia is.

A személyek, a cselekvény ugyanilyenek br. Schaguna szövegében is s ez lényeges, mert N.-Szebenből az oláh mondát már a székelyek is átvehették.

Manuel jelenése megvan a székely balladában, a kocsis álomlátásában.

Kelemen pallér is dicsvágyó, mint Manuel, családját fölládozza. Hogy Manuel örömeiben kibeszéli álmát a kőműveseknek, a kik hazáizennek, Manuel pedig elfelejt hazamenni, ez igen kitűnő motívum, kár, hogy a székely balladából kimaradt.

A durva, kegyetlen kőművesek u. ilyenek a székely balladában is; a főszemély szinte a pallér felesége, az önfeláldozó nő.

δ) *A csodás várépítés mondájának elterjedése.*

A görög, az albán és szerb, meg az oláh mondáknak elemzése, összehasonlítása után talán nem tulmerész az az állításunk, hogy a délvidéken szerte-szét elterjedt babonás szokás, egy nőnek az épületbe falazása a gonosz szellem megengesztelésére, került bele a székely balladába is.

Fokról-fokra megtaláltuk, hogy a görög, az albán, a szerb és oláh nép szomszédja egymásnak s érti egymás nyelvét. Erdélyben meg már egymás mellett, egymással együtt él oláh és magyar.

A monda kerete, hogy egy nőt falaznak be valami vízpar-

ton épülő, hasonnevű vár (híd, vár, zárda a városban, tehát köz-épület) falába s hogy tündér adja a tanácsot a nő befalazására, megvan mind a négy déli nép (görög — albán — szerb — oláh) mind a hat mondájában.

Megvan mindegyikben az önfeláldozó nő, kit férje maga szolgáltat ki, váltságul, a tündéreknek. Ötben megvannak a kapzsi, korlátolt, kegyetlen kőművesek, a tündér céljának engedelmes szolgálói (csak az albán monda nem szól kőművesekről). Öt monda (albán, szerb és az oláh) localis regével toldja a főcselekvényt (meleg forrás az albán és szerb mondában, keserű az oláhokban).

Érdekes az albán és szerb mondának abbeli rokonsága is, hogy a várost, Skutarit, három királyi testvér építteti, a miről a görög ballada nem tesz említést; beleszövi ugyan a pallérné, hogy még két nővére volt, így a népdalokban kedvelt hármas szám itt is megvan, de arról, hogy kinek rendeletére épült az artai híd, hogy király, vagy királyfiak kerestek volna általa halhatatlanságot, nem emlékszik.

A hasonlóság mellett szól a székely ballada egy elhallgatott, mint jeleztem, homályos motivuma: »nem tudjuk, ki építteti, magas Déva várát«. A hármas királyi testvér helyett mindhárom oláh monda csak egy autokrata, Negru-Neagu nevéhez fűzi a csodaszerű épület emelésének dicsőségét, miáltal legalább egy terminus, post quem van meghatározva: 13. század és 16. század, a mikor a két történelmi nevű vajda szerepelt.

A görög balladában ilyen chronologiai adatunk nincs; a hidat római építménynek is mondják; Skutari tó partján is megvannak a római castrum romjai.

Hogy az albán és szerb mondában előforduló királyfiak történelmi személyek-e, érdemes volna utánna járni, talán jeleznének valami biztos terminust.

Szinte csak az albán és szerb mondában van a feláldozott nőnek csecsemő fia, míg a többi négy (a görög és a három oláh) semmit se tud az anyaságról. A székely ballada jelentékeny részét teszi pedig a kis fiu sorsa. Nincs kizárva, hogy ez a motivum önálló alkotás legyen a székely balladában. De az sem lehetetlen, hogy a görög-albán monda szerb közvetítéssel, tehát oláh közvetítés nélkül is eljuthatott hozzánk. Kriza, Erdélyi nyomozták *magyarországi* (nem csak erdélyi) változatát a balladának. Szerbia délről határos hazánkkal; a Duna-Tisza közén, a Dráva és Száva közt szerbek laknak. Talán az újból megindult népköltési gyűjtemény közzé teheti egy szerencsés felfedezőnek érdeméből a »Kőmives Kelemenné« magyarországi változatát; én erősen hiszem, hogy ez lesz a görög-albán mondának szerb közvetítéssel hozzánk jutott változata.

A szerbek története sok századon keresztül esik egybe a magyarral. Nemzeti hősünk, Hunyadi János, él a szerb népdalokban. »*Szibinyáni Jankó*« románczát énekelte meg Arany János is.

Nem üres okoskodás tehát a szerb népköltészetnek a magyarra való hatásáról beszélni.

A mondák egymásra való hatását már láttuk.

Egy-egy episod-toldalék még nem dönti meg a rokonságot, mert a főcselekvény, mint láttuk, mind a hat mondában azonos motívumok összeütközéséből fejlődik ki; azonos a kifejtés, a megoldás is, azonos és a görögvilágnézetre vezethető vissza az ironikus hangulat is, mely mind a hat mondában, de »Kőmives Kelemenében« is megvan.

Mondhatjuk tehát, hogy a nőbefalazás jelzett szokása nem magyar, hanem délről, a görög-albán néptől került a szerbek és oláhok közvetítésével a székelyekhez. Hogy a szokás elterjedésére, ha csak valami rendkívüli dolog gyorsabb menetre nem sarkalta, hosszú idő kellett, főlegesen bizonyítani.

Maga a székely ballada, ha nem is felel meg arra a kérdésre, honnan eredt e babonás szokás, nyújt némi alapot arra, hogy milyen uton, ki által ismerkedett meg e szokással az erdélyi magyarság. Nevezetesen a székely ballada ezen részében, a várépítés mondájában, akadtam néhány latinos szerkezetre. Ilyenek:

1). A névelő elhagyása ott, a hol arra, magyar ember nyelv-érzéke szerint, szükség van, de a latin nem használja, mert ilyen beszédrész, névelő — az ő beszédében nincs.

Kriza szöv. 17. sor. »Én uramhoz menni lenne akaratom,«

E helyett: »Az én uramhoz menni . . .«

66. sor. »Én árva fejemnek egyet sem kondítanak.«

E helyett: »Az én árva fejemnek . . .«

2). Feltételes mód fordul elő »hogy« kötőszó után, mint a latin mondatban tanítja, »ut« kötőszó után:

2. sor. »Magoss Déva várát *hogy felépítenék*,«

3. sor. »*Hogy felépítenék* félvéka ezüstér,«

68. sor. »Eccz' mindönkorra *hogy* végbucsut *vönne*,«

69. sor. »*Hogy* végbucsut *vönne* asszon barátitól,«

23. sor. »Mikó fele utját *elutasták vóna*.«

3). »Hogy« kötőszó elmarad a mellékmondat elejéről s ezáltal a mellékmondat m. e. beleolvad a főmondatba, mint az ugn. »accus. cum infinitivo« szerkezetnél a latinban:

53. sor. »Tizönkét kőmives *azt* a törvént tötte:«

54. sor. »Kinek felesége legelébb jó ide . . . stb.«

E helyett: »Tizönkét kőmives *azt* a törvént tötte, *hogy*, a kinek felesége . . . stb.

4). »-hoz« helyrag helytelen, legalább is tájsházásos használat az,

5. sorban: »Déva várossához *meg is meg*jelentek,«

E hely. városában, városánál, városa előtt.

5). Gyanus, idegenszerű előtte ez a kifejezés is a

60. sorban: »Bánatos szívének így *lött felelete*.«

Érdekes, hogy ilyen latinismusra a 4. és 5. mondában nem

akadunk, csakis az elsőben (várépítés), az igen rövid másodikban (nőégetés) és a később betoldott harmadikban (Kelemenné utazása).

Ilyen lapsusokat a magyar nyelvben csak az követhet el, kinek nyelvérzéke nem tudatos, úgy értem, hogy csak ösztönszerű, a mint megszokta, de okát nem tudja megmagyarázni az ilyen vagy amolyan használatnak.

Ilyennek tarthatunk valamely idegen ajku barátot, a ki bejövén hittérítőnek, nyelvünket jól-rosszul megtanulta, de a mondák költői becsét, ha valamely régi krónikában olvasta őket, mint litteratus ember, könnyen észrevette (Kőmives Kelemenné azt sajnálja, hogy a halottnak is *hármát harangoznak*, ő árva fejének *egyét sem kondítanak* — tehát *vallásos* asszonynek mutatkozik. — Másrészt a *tündérről*, ki a cselekvényt a hat déli monda mind-egyikében megindítja, hallgat a székely ballada, az értelem rovására, mint láttuk. A pogány motívum elhagyása is *pap* kezére vallhat).

Gondolhatni még holmi féligművelt iskolamesterre vagy főember iródeákjára, a kiknek szinte módjában állott, a néppel sűrűn érintkezni, esetleg érdekükben is volt ilyen »énekek« által népszerűséget szerezni. Ez esetben a tudákos kifejezés (»így lött felelete«) meg volna magyarázva.

Legvalószínűbb azonban, hogy az idegentől hallott (várépítési) mondát olyan »jámbor fejér nyikói székely atyafi« publikálta, terjesztette, mint a milyentől Kriza a »Kádár Katát« hallotta a negyvenes évek elején.

Ilyen énekmondók, regősök még ma is akadnak a nép közt. Hát még régen? A nyelvérzék öntudatosságának hiánya, meg a tudákoság is érthető volna ezen hypothesis-sal.

Tudjuk, hogy a nép ünnepélyes alkalommal affectálva beszél, azt hiszi, hogy a nem közönséges alkalomhoz méltatlan a közönséges, hétköznapi beszéd.

Azt mondám föntebb, hogy a monda idegenből van átvéve, valamely déli néptől.

Nincs is biztos tudomásunk eredeti magyar mondákról, melyek ilyen csodás építésre vonatkoznak. Ennyire babonás a józan magyar nép nem volt. Ubrik Borbálát befalazták büntetésből; boszorkányokat elevenen megégettek még a jelen század elején is — szinte büntetésből; de eleven embert azért, hogy a meszet, homokot, követ ragadósabbá tegyék, ki nem végeztek. A magyar ember tejet kever turóval, hogy erős ragasztószert kapjon; önt a mészbe is tejet u. e célból, mint ezt a 30-as vagy 40-es évek elején a Hortobágyon épült nagyhídról vagy vendégfogadóról hallottam Tóth József öreg debreczeni professortól, volt kartársamtól.

A balladában az a rész is homályos, hova való a tizenkét kőmives és különösen Kelemen és Kelemenné. Megjelentek »Déva városához« — valahonnan, messziről; Kelemenné is hintón utazik, négy lovon, lóhalálba. — Igen messziről indulhatott.

Ez is az idegen eredet mellett tanuskodik; mert ha a kőmívesek csakugyan nyikómentiek, kereszturfiuszékiek, a localpatriotismus ezt nem hallgatta volna el.

b) A nőégetés.

Balladánk mostani alakjában okozati összefüggésben van az előbbi mondával: Kelemennét azért kell megégetni, hogy hamvát a mészbe keverhessék, melytől az ragadósabb lesz, összetartja a köveket, a vár felépül s a kőmíveseknek kifizetik a sok aranyat-ezüstöt.

Láttuk, hogy a várépítés mondája balladánkban nem eléggé motivált: nem értjük, mi az oka a fal bedőlésének; nem tudjuk, hova valók a kőmívesek, maga a Kelemen-család.

Valószínű, hogy az első monda délvidéki import, valamelyes latin közvetítéssel.

Emberáldozat őseinknél is dívott; a hadi foglyokat kegyetlenül végezték ki, még a Rákóczy háboruban is a múlt század elején, labancz és kurucz részről; a rhabonbánok (rovó bán?), a székelyek pogány papjai nagy tüzeket rakattak a mezőn s embereket is áldoztak.

Ámde a székely ballada nem harczot, nem istentiszteletet emleget; a tizenkét kőmíves *kincsvágyból*, hogy a félvéka ezüstöt, aranyat megkaphassa, *teszi azt a törvényt*, hogy a kinek feleségét a sors legelőbb hozza közéjük, tűzbe vetik.

Ez a számító kegyetlenség visszataszító vonás a kőmívesek jellemében; még az sem enyhíti tettüket, mintha babonából, valamely gonosz szellem vagy tündér haragját akarnák kiengesztelni, mint pl. megvan e motívum az összes délvidéki mondákban; ellenben fokozódik részvétünk a halálra szánt asszony, Kelemenné iránt, a ki belenyugszik e törvénybe; csak bucsuzni kéredezni haza gyilkosaitól; de szavát tartja, megtér az áldozatra, mintha utolsó tettével is férje iránti hűségét akarná megpecsételni. Hadd vagyonosodjék, ha az ő élete árán is!

Curiosumkép említem, hogy az *állatvérnek* ragasztó, tapasztó tulajdonságát ma is igénybe veszik. Magam láttam Sopronban egy kuglipálya készítésénél, hogy a feltöltött agyagot leöntötték a vágóhídról hozott vérrel, a mitől az agyag erősen összeállt. De embervért használni ragasztószernak, törvénytevés után, — ez igen is barbár. Ez nem lehetett soha magyar szokás. Ellenben a délvidékiekről föltételezhető.

Az albánok a viszályokat vérbosszuval intézik el, mely itt még teljes erejében dühöng. Gyilkolás, leányrablás, erőszaktételek, házasságtörés bűneit ezzel intézik el e marcona, aristokratikus függetlenségben élő törzsek. A »zászlós« elnöklété alatt tartott népgyűlések, öregek gyűlése adják ez elégtételszerzéshez a szentesítést.

Ilyen nép közt előfordulhat a kegyetlenség, a nőégetés.

Arta és Skutari tartomány lakosai közt kell hát a babonás

vérboszura hajlandó néphitben a mondai tárgy eredetét keresnünk. A szerb monda az albánnak továbbfejlesztése. Erdélybe pedig az oláhok hozták.

Románia, mint tudjuk, határos Szerbiával. Románia városa, a kolostoráról híres Argis pedig u. a. szélességi fok (25° Greenwichől) alatt fekszik, mint Kereszturfszék és a fejér Nyikó; szélességi különbség is csak 1 fok van köztük (Argis 45°; Nyikó, Déva 46°).

Az Alexandri mondájában Negru vajda a Fogaras megyei »fogarasi és omlasi knéz«, már Magyarországon szerepel.

Br. Schaguna szövege meg már u. e. oláh mondának magyarországi-erdélyi változata.

Az tehát, hogy az artai monda Skutarin, Szerbián, Argison jutott a fejér Nyikóhoz, hypothesisnek megjárná.

c) Utazás a négyepejlovas hintón.

Kelemenné előszólítja nagyobbik kocsisát, befogat négy pejlovat a hintóba s így indul Dévára az urához. Fele uton rossz idő támad, hull a zápor. A kocsis babonás. Eszébe jut álma: hogy a kis fiu beleesett a kutba; visszatérést ajánl. Az asszony nem hajt a balsejtelmre. A kocsis hajtson, ne törődjék se lóval, se hintóval.

Igy a monda. Kelemenné lóhalálába siet az urához. Miért? Nem is izent neki (a déli mondákban enni visz az asszony az urának). Csak a kocsisat bántják balsejtelmek: a kis fiut baj érheti, ha ilyen istenkísértő időben uton vannak s ő magára marad.

Mindvégig homályban marad, mi indította Kelemennét arra, hogy urához menjen. A kőművesek fel akarták áldozni, de nem izentek érte, a sorsra bízták, kinek felesége jön közójük legelébb. Kelemen igen szerethette az asszonyt, mert elrémül, mikor közeledni látja. Ő se izent neki. Kelemenné tehát minden különös ok nélkül indult el hazulról.

Ez a ballada szerkezetének leggyöngébb része.

Hogy tudtán kívül hanyatt-homlak rohan a veszedelembé, ez a *ὕβρις*, az elbizakodottság büntetése, ironia: nem hajlott meg a kocsis balsejtelmei előtt, nem tért vissza. Pedig a hú kocsis jól sejtett, álma rettenetes igazsággal teljesedett be, a fiu is, az urnő is elpusztult.

Ennek a mondának az előbbiekkal való laza összefüggése szemebetűnő (a déli mondákból hiányzik). Maga az a körülmény, hogy Kelemenné, kőműves felesége négyepejlovas hintón utazik, gondolkodóba ejti az embert, hiszen a félvéka aranyat, félvéka ezüstöt még nem fizették volt ki.

Aligha csalódom, azt állítván, hogy ez a motívum, az utazás, »Kádár Kata« — másik székely balladából való.

Gyula Márton utazása ebben így van leírva:

{17. sor. »Inasom, inasom, kedvesebb inasom,
 {18. sor. Huzd elé hintómat, fogd be lovaimat!«

{25. sor. »Inasom, inasom, kedvesebb inasom!
 {26. sor. A föld az istené, a ló az ebeké.«

»Kőmives Kelemennében« pedig:

17. sor. »Kocsisom, kocsisom, nagyobbik kocsisom,«

{20. sor. »Fogd bé a lovakat, fogd bé a hintóba,

{21. sor. Fogd bé a lovakat, állj is gyorsan elé.«

{35. sor. »A lovak sem tiéd, a hintó sem tiéd,

{36. sor. Csapjad a lovakat, hadd haladjunk elébb.«

Rhythmus, metrika, gondolatmenet, még a kifejezés is majdnem szószerint egy és ugyanaz. Ez nem lehet véletlenségből.

Hypothesisemet valószínűvé teszi az a körülmény is, hogy a »Kádár Kata« első változata »még a forradalom előtt több évvel volt leírva egy fejér-nyikói jámbor székely atyafi szája után« (Kriza, Vadr. 526. l.) s a »Kőmives Kelemenné« balladát is a fejér Nyikó mellől küldték be Krizának (Vadr. 314. — v. ö. még az 540 lapon: »Kőmives Kelemenné és Budai Ilona még elég jókor érkezének, hogy az első asztalnak legvégén helyet kaphassanak«).

Ezenkívül nem is derogálhat »Kőmives Kelemennét« »Kádár Kata« utáni időre tennünk, azért mindkettő lehet *ószékely* népbalada. »Kádár Kata« ugyanis »a XVI. évszázad végén vagy a következő évszázad első felében termett *kápóna virág* lehet« (mondja Kriza id. műve 526. lapján). Így mindkettő közel 300 éves, bár »Kádár Kata« a régibb

d) Kelemen és Kelemenné találkozása.

A ballada legmegragadóbb részlete: Kelemen látja közeledni feleségét, átkozódik, csodát vár, hogy a rettenetes bajtól menekülhessen: mind a négy pejlova törje ki a lábát! vessen a hintónak négy kereke szakát (szálkát?)! Semmi baj se érte őket. Kelemen köti a törvényt, az egyezséget; alig fogadja a köszöntést, tul akar esni a felvilágosításon; hat sorban (52—57) elmondja, s az okot is hozzáteszi, értse meg a nagy sort az asszony:

58. sor. »Csak így nyerhessük el annak drága árát.«

Az átkozódás Kelemen szájában lehet eredeti népköltési termék; a jó kívánságban úgy mint az átokban népünk s a székely is kifogyhatatlan.

De jeleznem kell, hogy ez a motívum előfordul, és pedig igen költői alakításban, a romániai oláh mondában is (III. részben).

e) Kelemenné bucsuja.

A dráma közelg kifejlete felé; szinte terhes felhő a sok csapás Kelemennén. Ha már ki se harangozzák s meg kell hálnia, legalább addig várjanak a tizenkét gyilkosok, míg elbucsuzik »asszonbarátitól s szép kicsi fiától.«

Ez a retardáló epizód naiv ismétlésekkel van elbeszélve; a kifejezéseket már ismerjük a ballada elejéről; nincsen ok megválni tőlük, a népballada már előszörre megtalálta az alkalmas szavakat s a gondolatok mégis szép párhuzamban fűződnek egymáshoz, mint a gyöngyszemek s a cselekvény tovább fejlődik.

Ennek a bucsunak eredetiségét nincs okunk kétségbevonni.

f) A kis Kelemen fiu sorsa.

Nem tud megnyugodni anyja távollétén; apja három nap biztatja, hogy reggel, hogy este megjön az édesanyja. Az unszólásnak nem tud ellenállni; kivallja, hogy Déván, a kőfalba van rakva. A fiu fölkeresi, szót váltanak (Az anya *mondja*: »*Nem szólhatok* fiam, mert a kőfal szorít, Erős kövek közé vagyok lerakva itt«), szíve meghasad, a föld is alatta s a fiu beleesik, eljut anyjához.

Mint különálló monda, népdal, ez is megállhatott, illetve kifejlődhetett, mígnem belekerült az ószékely ballada conglomeratumába, fokozni a családi tragikumot. Kelemen szorongathatja kincsét, nincsenek, a kikért gyűjtötte, a feleség, a kis fiu.

E két utóbbi monda (a bucsu és a kis fiu sorsa) keletkezhetett a fejér Nyikó mentén, a mely vidék székelységének különös adománya van a lelki szenvedések festésére (L. a Kádár Kata, Bodroginé, Budai Ilona című balladákat).

E két mondat a Kádár Katából vett epizód (utazás a négy-pejlovas hintón, 3. monda) kapcsolja a várépítés csodás mondájához (1. 2. görög albán monda; 4. monda Kelemen és Kelemenné találkozására — oláh motívum, mely epizód okvetlenül későbbi az 1. 2. mondánál), mely, mint említettem, valamelyes latin közvetítéssel kerülhetett Artából, Skutarin, Szerbián, Románián át a székely f. Nyikóhoz. Valami találékony székely aztán együvé gyurta a különböző elemeket; alkotó munkáját szemmel kísérhetjük (pl. az utazás mondája, a 3., anticzipálja a hatodik mondat, a kis fiu sorsát; — a 4. monda későbbi, mint az 1—2.).

3. A székely ballada költészeti fejtegetése.

Három fő- és két mellékszemélye van a balladának.

A főszemélyek: a) Kelemen, b) Kelemenné és c) a kis fiu. A mellékszemélyek: d) a kocsis és e) a tizenkét kőmives.

a) *Kelemen kőmives* (= a főpallér az artai mondában; Skond az albánban, Gojko a szerbben, Manuel az oláhban) kapzsi ember, a ki nejét is feláldozza *kincsvágyának*, mikor belemegy az egyezésbe; pedig szereti nejét, bizonyítja megilletődése, átka,

mikor a kocsit közeledni látja; természetelleni bűnéért iszonyuan lakol, elveszti nejét; lelkiismeretfurdalását fokozza kis fia, mikor anyja felől tudakozódik; a fiu anyja után hal, — ezt a csapást is kapzsiságáért szenvedti még Kelemen. Az *ironia*, mint a görög balladában, metsző: Kelemen megszerzi a kincset, a miért törte magát, — csak éppen családja pusztul el; élvezheti már, nincs kivel megosztani.

b) *Kelemenné asszony* (= a főpallérné, Eucharis, Gojko neje, Manuel neje): egyedüli bűne lehet, *végtelen ragaszkodása* férjéhez; hozzá akar menni még olyan istenkísértő időben is; igen fontos okának kellett lenni, hogy még a kis fiát is otthon hagyta; de ez okot nem ismerjük. Mikor megtudja, mi vár rá, szerelme akkor is nagyobb, mint életéhez való ragaszkodása; kész meghalni, ha férje érdeke így kívánja. Legbensőbb részvétet kelt e nőnek, a szegény áldozatnak sorsa.

c) *A kis fiu* szereti anyját, hozzá kívánczik; ha anyja meghalt is, be van falazva, ő hozzá megy, hiszi, hogy *neki* megszólal: fájalmában, hogy anyja ilyen kegyetlen sorsra jutott, szíve reped meg. Apja óva intette, hogy nem neki való dolgokat fog megtudni, ha az igazat megtudja; ez a *tudvány* lehet az egyetlen vétke. Halála az apa szerencsétlenségét tetézi.

Érdekes, hogy ezen alak nincs meg sem a görög, sem az Alexandri-féle oláh balladában; megvan azonban az albán és szerbben, meg a br. Schaguna-féle erdélyi oláhokban (Manuel felesége Alexandrinál még boldog állapotban van, mikor befalazzák).

d) pont alatt (a csodás várépítés . . .) fölvettem, hogy érdekes volna utána járni, vajjon az albán és szerb mondabeli királyfiak történeti személyek-e, talán jeleznének valami terminust, ha nem is a monda keletkezésére, legalább tárgyára, a megénekelt történeti cselekvényre.

Mint hogy egyéb közössége is van a székely balladának a szerbbel, itt van még alkalmam a kérdéshez hozzászólni, mielőtt végzek tárgyammal.

Montenegro, a hová valók az albán fővárost alapító királyfiak, Zeta név alatt fordul elő (Zeta egy folyó és termékeny völgy neve Montenegróban), mint István Dušan szerb czárnak hódoló tartomány. István Dušan 1321—1355-ig uralkodott Nagy Szerbián s a Nemanják házából származott. Alatta Montenegróban a Balsics család uralkodott. Az 1389. rigómezei csatában I. Murat, elfogván s kivégeztetvén Lázár czárt, véget vet Szerbia függetlenségének. Montenegróra azonban ekkor virradt a szabadság napja, a Balsicsok kivívják az ország függetlenségét s ez a család uralkodik egész magvaszakadtáig, 1421-ig. Montenegro aztán theokratikus állam 400 évig, a jelen század közepéig.

A kivándorlásnak inkább van értelme 1389. előtt, mint után. mert a hódító szerbek uralma nyomasztó lehetett a rokonvérű délszlávokon is; elhúzódtak hát előlük biztos helyre, az albán alpok

és a nagy tó által védett vidékre s ott beleavatkoztak a nagy város, Skutari történetébe (l. az albán mondát).

A szerb monda *Vukasinja* csakugyan történeti személy. A keservében öngyilkos szerémi szerb vajda, Rajko így emlékszik róla »Margita és Rajko vajda« című hősdalban:

»Szkodra várban, mentében Bojannak,
Ott *Vukasin* király volt parancsnok,
Testvérével, Ugles vojvodával«

Székács ford. 262. l. (Olcsó ktár 229. sz.)

Gojko, az önfeláldozó testvér, itt már nincs említve.

Vukasin, H. Gelzernél Vulkasin (Byzant. Kaisergesch. Iv. Müller Hbuch, IX. rész, első fele, 1147. l.) annyi mint farkas fia. Ellenczár lehetett 1366—71, mert a törvényes Nemanjaczár Simeon 1365—71. Vukasin fia volt a szerb hősdalokban emlegetett Marko királyfi, »a szerbek Herkulese vagy Theseüse, a magyarok Toldija« (Székács id. műve 278. l.) Vukasin és Simeon utódja volt az a Lázár, a kit I. Murat 1389-ben, mint említettem, kivégeztetett. Vukasin, Ugijisa (Ugles) és Gojko ugyanazok lehetnek, mint Skand, Ali és Amska. A separatio érthető s a XIV. század elejére esik.

E királyfiaknak valamivel idősebb kortársa Radul Negru az Alexandri balladájában, kiről említettem, hogy 1290-ben volt fogarasi és omlosi knéz s a ki azt a fényes argisi kolostort alapította. (A másik 2 oláh monda a XVI. század elejére teszi az alapítást).

Az albán monda István Dusán czár idejébe, a szerb Vukasin illetve Simeon idejébe helyezi *ugyanazt* az eseményt, Skutari alapítását, más szóval a secessiót, a kivándorlást a nyomasztó szerb iga alól. Ez dilemma, melynek megfejtése mégis a szerbek történetének részletes ismeretétől függ. Ezzel én nem dicsekedhetem, azért, adataim alapján, pusztá kombinációra vagyok utalva.

István Dusánról, ki alatt Montenegro történelmi állammá lett s ki csak 10 évvel előbb halt meg, mint Simeon, illetve Vukasin uralkodni kezdett, azt mondja H. Gelzer (id. műve 1058. l.), hogy 1346-ban koronáztatott meg *szerbek és görögök*, bolgárok és *albánok czárjává*. »Artától Belgrádig, Dalmácia sziklás partjaitól Mestáig ért a hatalma.«

A politikailag hatalmas szerbek leigázták a görögöket, albánokat, Montenegrót s aztán »Graecia capta ferum victorem cepit«, átalakították a görög népdalt s a rokon törzsek szenvedését (a Montenegróból kivándorolt, albán fővárost alapító szlávokét) saját felfogásuk szerint, nemzeti büszkeségüknek megfelelő költői mezbe öltöztették.

A személy, a kis fiu, csak ebben a három mondában (albán, szerb, magyar) fordul elő, — a székely balladában, mint láttuk, egészen önálló alakításban.

d) A *kocsis* alakja új a magyar balladában, bár a motívum kölcsönzött a Kádár Katóból. Hozzánőtt azonban a főszemélyek-

hez. *Babonás*, de *hűséges* is, félti gazdája családját, a kis fiu sorsa aggasztja, asszonyát veszedelemtől szeretné sejtelemszerűen visszatartani.

Az ironia fokozására lényeges személy: ő neki jut eszébe az otthon egyedül hagyott kis fiu, ő akar visszatérni az istenkísértő időben. Igen rokonszenves alak.

e) *A tizenkét kőmives* (változó számmal megvan minden mondában, az albánt kivéve) *kapzsi*, mint Kelemen, de ők csak eszközök; ők is lemondtak nejökről a kincsert, de a bajból szerencsésen kimenekültek; végre hajtják Kelemennén a kegyetlen törvényt, melyet maguk hoztak. Nekik mintegy a poroszló szerep jutott, a hogy szolgálatukat Kelemennek megtették, a ballada többé ügyet se vet rájuk, mellőzi a trivialis tárgyat, miután Kelemenné előbb a szemükbe vágta, hogy gyilkosok.

A jellemek *alapotívumai* hát: a féktelen kincsszomj (Kelemen); a mindenek fölött való hitvesi hűség (Kelemenné); tudásvágy (a kis fiu); babona és szolgahűség (a kocsis); korlátolt emberek szolgálatkészsége (a kőmivesek).

Ez utóbbi két motívum episodjellegű, csak a többi három személyért vannak, magukban jelentéktelenek, sorsuk egymagában nem érdekel.

Az *alapeszmét* a kocsis szavaiból vonom le: neki megjelentette az álmkép a veszedelmet; ha reá hallgat az asszony, kikerüli a bajt.

Ez a hiszékenység adja meg többi közt a ballada népies jellegét. Ehhez járul a keret: a kincset vékával mérik; Kelemenné négylovas hintón járhat előre is; a kőmivesek törvényt tesznek, hogy egy nőt el fognak égetni — s törvényüket végre is hajtják; Kelemenné visszatér a tűzhalálra, bár otthon maradhatna; mikor elégették, mészbekeverték, falba rakták, — megszólal, hogy nem tud szólni; a föld meghasad a fiu alatt stb. S mindezt hiszi a nép, legalább képzeli, hogy így van. Hisz a vállalat, a várépítés oly nagyszabásu, hogy árát vékával mérik; azért kell egy nőt elevenen megégetni, hogy a nagy vállalat sikerüljön; s ha ilyen rettenetes dolog, a nőégetés, megeshetik, a többi ehhez képest jelentéktelen semmisség.

Íme a korlátlan képzelődés, melyről értekezésem elején szóltam, a buja tenyészetű keleti hazából hozott örökség, a csodában való hit, a nép magyarázata a tapasztalati körén kívül eső eseményekről.

Szerkezetileg az episodok (3, 5, 6. monda) legterjengősebbek, szinte sokaljuk a csapást a Kelemen családon; de a cím, Kőmives Kelemenné azt kívánja, hogy a nővel kell legtovább foglalkozni; s bár a várépítés legendájával (1. 2. 4. monda, össz. 38 sor, melyből 6 sor ismétlés) összekapcsolva a szerkezet kissé elnyújtott (3. 5. 6. monda, az episodok, 64 sor, majd kétannyi, mint a főcselekvény), magában a második rész sokkal költőibb ugy a tárgyat, mint a kidolgozást tekintve az elsőnél, mely, ha

nem is drastikus (mert a nőégetést csak *jelzi*, mint motivumot, de nem írja le, hogyan történt), de igen barbár, és egy népnek sem szolgál becsületére, akárhonnán importálták; míg az önfeláldozó hitves, a babonás, ragaszkodó kocsis, a tudvágyó fiu olyan kiváló becsű alkotások, hogy sok ilyen jámbor székelyt kell kívánunk a szőkehaju, kékszemű kabarutódok, a nyikómenti székelek közt.

A *verselésről, nyelvezetről* volna még mondanivalóm. Soronként 12 szótag van, 4 ütemben, páros rímmel. Kisebb-nagyobb szakaszokat az értelem szerint lehet elkülöníteni, de tulajdonképeni versszakot nem találunk. Az epikus tárgyhoz elég hosszú sorokat választott a székely nép, csak a görög ballada sorai hosszabbak 3 szótaggal; a szerb és az Alexandri-féle oláh ballada rövidebb sorokban folyik. A nyelvezet is sajátos régi színezetű, telve gondolati rhytmussal, ismétléssel.

Előbbi, talán nem túlmerész hypothesisünket a régiséget illetőleg ennyiben támogatja a verselés és nyelv.

Dolgozatom befejezése után lettem két forrásmunkára figyelmessé, melyekben a falbaépítés mondájának néhány délvidéki változatára akadtam.

Az egyik *dr. Alexics György* »Vadrózsapőr« című tanulmánya (Néprajzi füzetek 1897, 5. füzet), melyben az argisi zárdatemplom építésének két változata is közölve van magyar fordításban »Mánole mester« cím alatt. Az első változat Alexandri Vazul gyűjteményének 1866, Bukuresti kiadásának alapján készült (tárgyaltam főntebb az 54. lapon); a második G. D. Theodorescu nagy gyűjteményéből való (megjelent Bukuresten 1885-ben) s hihetőleg megegyezik a gr. Coronini-féle lithographiai változattal, melyet az 55. lapon érintettem.

G. D. Theodorescu gyűjteményéből való költemény 615 sorra terjed (256-al több, mint az Alexandri-féle), 4 | 2, v. 3 | 3 ütemezéssel; 2—3 egymás utáni sor mindig összecseng.

Tartalma a következő:

Bevezetés (1—97. sor). Negru vajda az Ardzses partján elterülő birtokán, gyertyán és mogyoróerdőben keres egy régi omladékfalat, a kolostor helyéül. 8 lovas hintóján vele együtt kutat Mánole mester és 9 kőmives. Csak nem találják. Az utszélin kondás legelteti csürhét; tud a kőfalról, látta, de fél megmutatni, mert a csikaszok ezalatt széttépnék csürhét. A vajda dús kártérítést helyez kilátásba s erre a kondás elvezeti a társaságot a nád és fűzek közt rejtőző omladékhöz.

Tárgyalás: I. (98—130). Meglelik s M. és N. vajda körüljárják a falat; a vajda parancsára munkához látnak a mesterek.

II. (131—162). Három évig dől be minden éjjel, a mit nappal építettek. M. eltöpreng, tünődik a bajon; este haza se megy,

hanem ott hál a ledölt falon s megálmodja, hogy ez így tart, míg egy asszonyt be nem falaznak.

III. (163—232). M. egész nap szótlan; este közli álmát a mesterekkel s megesketi, hogy a kinek felesége csütörtökön legelőbb hoz ebédet, befalazzák. A mesterek egyenesen megtiltják feleségeiknek, hogy csütörtökön ebédet vigyenek; a nagy okos M. azonban képletesen beszél az ő Káplyájához; ezt izeni neki egy szolgájával: csak úgy hozzon csütörtökön ebédet, ha egy év előtt elveszett tinóját megleli; ezt keresse meg s ebből főzzön tokányt.

IV. (233—351). Káplya korán kel csütörtökön. Megleli a tinót, megfőzi a tokányt s útra kel az ebéddel. M. észreveszi a falról s fohászkodik: nőjön K. előtt sűrű erdő, fenevad állja útját, skorpió ijessze, hogy az ebédet kiöntse s késsék el a másikkal.

V. (352—430). Az Ur meghallgatta mind a három fohászt; K. mégis odaér a negyedik ebéddel; M. felhívására megragadják s berakják a falba a mesterek. K. a kőmivesekhez, majd férjéhez fordul, hogy ne tréfáljanak; mire síró gyermekére hivatkozik, már be van rakva. M. könyezve vigasztalja, hogy Isten majd gondját viseli az árvának.

Befejezés. (431—615). A kőmivesek tovább építenek, K. hangja mindig gyengébb. Vasárnap arra jön a vajda megnézni a munkát; megdicséri Mánolét a remekért, melynek nincsen párja; de M. eldicsekszik, hogy külömbet is tudna, ha parancsol vele. A vajda erre elhordatja az állványokat s a mesterek fönn rekednek, nehogy külömb épületet emeljenek. 9 napi tanakodás után szárnyat faragnak, de nem tudnak vele repülni, leesnek és kővé válnak. M. még 5 napig bírja, aztán zsindelyeket szegez testéhez; de mikor röpködni akar, megakad a falban, leesik és szörnyet hal; a helyén kereszt nő, mellette forrás fakad, mely sós a Káplya könyűitől.

Ennyi a Theodorescu-féle gyűjteményből való románc, mely e történetet gyakori ismétléssel, terjengősen beszéli el. Alexandriétől csak az episodokban tér el: Negru vajda 8 lovas hintón keresi az omladék falat; az utszélin legeltető *kondás* tud róla s fényes jutalomért meg is mutatja. A pallér a beomló falon aludva álmodja meg, hogyan lehet a falbeomlást megakadályozni; feleségének lehetetlennek képzelt föltételt szab, hogy csütörtökön ebédet hozzon; fohászában nem záporért és zivatarért imádkozik, hanem sűrű erdőt, fenevadat, skorpiót kíván útjába. A mesterek bűnhődése alaposabban van motiválva: M. maga kapja föl a vajda dicsérő szavát, parancsára külömbet is tudnának építeni.

A főcselekvény nem különbözik az Alexandri-féle változattól, hacsak nem abban, hogy alapeszméje még közelebb áll a görög világnézethez, mely szerint bátorság az ember minden cselekedete, a végzet uralkodik mindenben s hiábavaló ellene küzdenünk. Mánole álmodja meg, mivel lehet a falbeomlást megakadályozni

s ennek tudatában biztos jutalomra számít; megesketi mestereit, hogy akármelyikük felesége hozza az ebédet, kimélet nélkül befalazzák. Ez világos beszéd. A mesterek le is mondanak a csütörtöki ebédéről, megtiltják asszonyaiknak, hogy az nap kihozzák. M. csak saját feleségével nem beszél elég világosan, nagy előrelátásában így, talányosan jobbnak látja. Azután az Ur meghallgatja fohászait, támaszt erdőt, küld fenevadat, skorpiót, de felesége mind ezen akadályokon keresztül gázolva, mégis meghozza az ebédet. M. hizelegni akar a vajdának, hogy az ő parancsára még szebb épületet is tudna építeni, de ezzel felbőszíti a vajdát, a ki elhordatja az állványokat, nehogy valamikép szavuknak álljanak a művesek s a vajda dicsőségét elhomályosítsák.

Ez a kétségtelen ironia, ez a fatalis világnézet bizon görög s nem oláh népszokás.

Nem érthetek azért egyet a magyar vonatkozásu roman irodalom nagyérdemű munkásával, Dr. Alexics Györggyel, hogy »A kőmives Kelemenné« *eredetije* »Mánole mester«. »(Lásd id. műve 41. lapját). Az oláh mondák szolgáltak *közvetítőül*; de közbül a székely balladáig közbejárt még valamelyes latin közvetítés (L. fentebb az 59. lapon); az oláhokhoz meg a szerbek hozták, kik viszont albán görög motívumokat használtak föl.

Ezt a véleményemet támogatják *Strausz Adolfnak*, a Balkán-félsziget tudós ismertetőjének dolgozatában közölt variánsok is a falbaépítésről (L. Vas. Ujság, 1887. évf. 747 s. köv. II.) »Albán Skutari« czímen bemutat két képet, az egyik a város nagy, rozoga hídjával, a másik a várhegy. E képek ismertetéséhez fűzi a következő adatokat: 1. A Skutari várhegy neve ma is Rozafa, azaz Roza leány, mert Roza pasa leányát falazták a várba. 2. Bulgáriában a »Kadiu most« (az asszony hídjá) története a Struma folyó hídjához fűződik. 3. Boszniában u. olyan monda járja Tessonj váráról. — Ismeri a szerb mondát is Skutari építéséről. Mivel Strausz változatai közül 3 szláv, s csak egy albán; s a még nem közlötteken kívül is sokféle dalt hallott a délszlávok közt, melyeknek tárgya a falbaépítés, ellenben »Az artai híd« czimű görög balladát nem ismerte, legalább meg nem vizsgálta, természetes volt nála az a következtetés, hogy a falbaépítés délszláv eredetű népszokás.

Én azonban azt tartom, hogy e mondák közt legrégebb a görög és albán; belőlük fakadt a bosnyák, szerb, oláh, székely népdal. A feldolgozást tekintve az oláh variánsok közelebb állnak a szerbhez, mint pl. a székely az oláhhoz; az oláh és szerb határozottan román, a székely ellenben, miként a görög népdal, ballada. A székely balladának több mint $\frac{3}{5}$ része eredeti termék (3. 5. 6. monda együtt 64 sor); csak 22 sorban (Kel. és Kel-né találkozás) érzik erős oláh hatás; az 1. és 2. mondat (együtt 16 sor) csak közvetítette az oláh, mert maga is másutt vette.

Ezenkívül a székely ballada szerkezete öntudatos műgondra vall a trivialis részlet elhagyásával, a mit az oláhról nem mondhatunk. Az sincs kizárva, hogy egyszer csak megkapjuk — szerb-bosnyák-horvát révén — a monda magyarországi változatát s akkor az oláh eredet ipso facto megdől.

Ugy gondolom ezek után, hogy a Grozescu Julián által a »Fővárosi Lapok« 1864. május 20-i számában oly kárörömmel megindított tollharcz, a »vadrózsapör«, mintha Kriza János gyűjteménye, a »Vadrózsák« — legnagyobb részében plagium lenne oláh népdalokból, legalább »Kőmíves Kelemenné«-re nézve be van fejezve — egyezséggel.¹

SARUDY GYÖRGY.

¹ E dolgozat első része kivonatossan jelent meg a Pápai Jókai-kör 1897/8. évkönyve 58—77. lapján; azért közöljük itt a részletesebb, kiegészített értekezést.
Szerk.

